

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
Dabaszinātņu un matemātikas fakultāte
Matemātikas katedra
Bakalaura studiju programma "Matemātika"

Studiju kurss

SKAITĻU TEORIJA

7.lekcija

Docētājs: Dr. P. Daugulis

2012./2013.studiju gads

Saturs

1. Ievads atlikumu reizināšanas īpašībās	4
1.1. Pamatfakti	4
1.1.1. Grupas multiplikatīvais pieraksts	4
1.1.2. Atlikumu reizināšanas īpašības	5
1.1.3. Multiplikatīvi invertējamas atlikumu klases	6
1.1.4. Multiplikatīvi invertējamie atlikumi kā grupa	8
1.1.5. Multiplikatīvās cikliskās apakšgrupas	10
1.2. Eilera funkcija un tās īpašības	12
1.3. Atlikuma multiplikatīvā kārtā	15
1.3.1. Definīcija	15
1.3.2. Fermā un Eilera teorēmas	15
2. 6.mājasdarbs	19
2.1. Obligātie uzdevumi	19
2.2. Paaugstinātas grūtības un pētnieciska rakstura uzdevumi	20

Lekcijas mērķis:

- apgūt atlikumu multiplikatīvo grupu pamatīpašības.

Lekcijas kopsavilkums:

- var noskaidrot invertējamo atlikumu skaita funkcijas $\varphi(m)$ īpašības un atrašanas algoritmu,
- var noskaidrot vienkāršākās atlikumu multiplikatīvās kārtas īpašības.

Svarīgākie jēdzieni: atlikuma multiplikatīvā kārtā, Eilera funkcija.

Svarīgākie fakti un metodes: ciklisko apakšgrupu īpašības multiplikatīvajā grupā, Eilera funkcijas īpašības, Fermā teorēma, Eilera teorēma.

1. Ievads atlikumu reizināšanas īpašībās

1.1. Pamatfakti

1.1.1. Grupas multiplikatīvais pieraksts

Grupām vispārīgā gadījumā (ne obligāti komutatīvām) lieto *multiplikatīvo pierakstu* -

- par atdalošo simbolu izmanto $\cdot$ vai neizmanto neko,
- neitrālo elementu apzīmē ar 1,
- x inverso elementu x^{-1} .
- $\underbrace{xx\dots x}_{n \text{ reizes}}$ apzīmē ar x^n .

Multiplikatīvo pierakstu izmanto skaitļu un atlikumu reizināšanā.

1.1.2. Atlikumu reizināšanas īpašības

1.1. teorēma.

$$1. p \in \mathbb{P} \implies$$

$$\left(xy \equiv 0 \pmod{p} \right) \implies \left(x \equiv 0 \pmod{p} \text{ vai } y \equiv 0 \pmod{p} \right).$$

(nulle dalītāju neeksistence mod p),

$$2. p \in \mathbb{P} \implies \forall x \in \mathbb{Z}/p, x \not\equiv 0 \pmod{p} \exists \text{ tieši viens } z \in \mathbb{Z}/p:$$

$$xz \equiv 1 \pmod{p}.$$

(visu nenulle elementu invertējamība mod p),

$$3. x \text{ ir invertējams attiecībā uz reizināšanu mod } m$$

$(\exists y : xy \equiv 1 \pmod{m}) \iff LKD(x, m) = 1$ (multiplikatīvi inversā elementa eksistences kritērijs).

PIERĀDĪJUMS

$$1. p \in \mathbb{P} \implies \left(p|xy \implies p|x \text{ vai } p|y \right). \text{ Atlikumu klašu terminos:}$$

$$xy \equiv 0 \pmod{p} \implies \left(x \equiv 0 \pmod{p} \text{ vai } y \equiv 0 \pmod{p} \right).$$

2. $p \in \mathbb{P} \implies (1 \leq x \leq p-1 \implies LKD(x, p) = 1) \implies$ saskaņā ar LKD lineārās kombinācijas īpašību $\exists a, b \in \mathbb{Z} : ax + bp = 1 \implies$

$$ax + bp \equiv ax + b \cdot 0 \equiv \boxed{ax \equiv 1} \pmod{p}.$$

3. $LKD(x, m) = 1 \implies \exists a, b \in \mathbb{Z} : ax + bm = 1 \implies$

$$ax + bm \equiv ax + b \cdot 0 \equiv ax \equiv 1 \pmod{m}.$$

Ja $\exists y : xy \equiv 1 \pmod{m} \implies xy - 1 = mq$ un $xy - mq = 1$.
 Reducējot mod $d = LKD(x, m) \implies 0 \equiv 1 \pmod{d} \implies d = 1$. ■

1.1.3. Multiplikatīvi invertējamas atlikumu klases

Par $m \in \mathbb{N}$ Eilera funkciju $\varphi(m)$ sauksim tādu $x \in \mathbb{Z}$ skaitu, kuriem izpildās nosacījumi

- $0 \leq x < m$,
- $LKD(x, m) = 1$.

1.1. piezīme. $x \equiv x' \pmod{m} \implies \exists k \in \mathbb{Z} : x + km = x' \implies$

$$LKD(x, m) = LKD(x + km, m) = LKD(x', m),$$

tāpēc jebkurā PAK to skaitļu skaits, kas ir savstarpēji pirmskaitļi ar m , ir vienāds ar $\varphi(m)$.

1.2. piezīme. No teorēmas seko, ka to atlikuma klašu skaits mod m , kurām eksistē multiplikatīvi inversais elements, ir vienāds ar $\varphi(m)$. Šādas atlikumu klases sauksim par *invertējamām mod m* .

Jebkuru multiplikatīvi invertējamu klašu mod m pārstāvju kopu sauksim par *invertējamu atlikumu mod m klašu kopu* ($\mathcal{U}_m$).

1.1. piemērs. $\mathcal{U}_p = \{[1], \dots, [p-1]\}$, jo visi skaitļi kopā $\{1, \dots, p-1\}$ ir savstarpēji pirmskaitļi ar p un $LKD(0, p) = p$.

$$\mathcal{U}_{15} = \{[1], [2], [4], [7], [8], [11], [13], [14]\}.$$

1.1.4. Multiplikatīvi invertējamie atlikumi kā grupa

1.2. teorēma. $\forall m \in \mathbb{Z}$ ($\mathcal{U}_m, \cdot$) ir galīga komutatīva grupa (*atlikumu multiplikatīvā grupa*).

PIERĀDĪJUMS

Slēgtums attiecībā uz reizināšanu

$$u, u' \in \mathcal{U}_m \implies (uu')^{-1} = u^{-1}u'^{-1} \implies uu' \in \mathcal{U}_m.$$

Asociativitāte un komutatīvitāte

Atlikumu reizināšana ir asociatīva un komutatīva.

Neitrālais elements

$1 \in \mathbb{Z}/m$ ir neitrālais elements.

Invertējamība

$$\forall u \in \mathcal{U}_m \exists u^{-1} \in \mathcal{U}_m.$$

$$|\mathcal{U}_m| = \varphi(m) \implies \mathcal{U}_m \text{ ir galīga grupa. } \blacksquare$$

1.3. piezīme.

Vienkāršākās multiplikatīvās invertējamības sekas:

- invertējamos atlikumus var saīsināt kā reizinātājus:

$$a \in \mathcal{U}_m \implies \left(ab \equiv ac \pmod{m} \iff b \equiv c \pmod{m} \right),$$

- $a \in \mathcal{U}_m \implies (a^n)^{-1} = (a^{-1})^n.$

1.3. teorēma. $m = p_1^{\alpha_1} \dots p_n^{\alpha_n}$, $d \mid m$. Tad

$$a \in \mathcal{U}_m \iff a \in \mathcal{U}_d, \forall d \geq 2.$$

PIERĀDĪJUMS

$$a \in \mathcal{U}_m \iff LKD(a, m) = 1 \implies LKD(a, d) = 1 \forall d|m, d \geq 2 \\ \implies a \in \mathcal{U}_d.$$

$$a \in \mathcal{U}_d, \forall d \geq 2 \implies LKD(a, d) = 1 \implies LKD(a, m) = 1 \implies \\ a \in \mathcal{U}_m. \blacksquare$$

1.4. teorēma. $\begin{cases} a \notin \mathcal{U}_m \\ b \in \mathbb{Z}_m \end{cases} \implies ab, ba \notin \mathcal{U}_m.$

PIERĀDĪJUMS

$$ab \in \mathcal{U}_m \implies \exists x \in \mathbb{Z}_m : (ab)x = 1 \implies a(bx) = 1 \implies a \in \mathcal{U}_m \\ \text{- pretruna. } \blacksquare$$

1.1.5. Multiplikatīvās cikliskās apakšgrupas

Atlikuma $a \in \mathcal{U}_m$ cikliskā apakšgrupa

$$\langle a \rangle = \{a^n\}_{n \in \mathbb{Z}} = \{1, a, a^2, \dots, a^{-1}, a^{-2}, \dots\}.$$

1.2. piemērs. $m = 13$. $\langle 2 \rangle = \mathcal{U}_{13}$.

1.5. teorēma. $a \in \mathcal{U}_m$. Tad $\langle a \rangle = \{a, a^2, \dots, \underbrace{a^k}_{\equiv 1}\}$, kur k ir minimālais naturālais skaitlis: $a^k \equiv 1 \pmod{m}$ (a multiplikatīvā kārtā).

PIERĀDĪJUMS Virknē $(a, a^2, a^3 \dots)$ elementi pēc galīga skaita soļu veikšanas atkārtosies:

$$\exists i < j : a^i \equiv a^j \pmod{m} \implies a^{j-i} \equiv 1 \pmod{m} \implies$$

$$\exists \text{ minimālais naturālais } k : a^k \equiv 1 \pmod{m} \implies$$

$$a^n \equiv a^{atl(n,k)} \pmod{m}. \blacksquare$$

1.2. Eilera funkcija un tās īpašības

Atšķirībā no aditīvās grupas, pat $|\mathcal{U}_m| = \varphi(m)$ nav viegli atrodamas.

1.6. teorēma.

1. $LKD(n, m) = 1 \implies \varphi(nm) = \varphi(n)\varphi(m)$ (Eilera funkcija ir multiplikatīva).

2. $m = p^\alpha \implies \varphi(m) = p^\alpha - p^{\alpha-1} = m\left(1 - \frac{1}{p}\right)$.

3. $m = p_1^{\alpha_1} \dots p_k^{\alpha_k} = \prod_{i=1}^k p_i^{\alpha_i} \implies$

$$\varphi(m) = \prod_{i=1}^k \left(p_i^{\alpha_i} - p_i^{\alpha_i-1}\right) = m \prod_{i=1}^k \left(1 - \frac{1}{p_i}\right).$$

PIERĀDĪJUMS

1. Jāskaita, cik no skaitļiem $\{0, \dots, nm-1\}$ ir savstarpēji pirmskaitļi ar nm .

$$LKD(x, nm) = 1 \iff \begin{cases} LKD(x, n) = 1 \\ LKD(x, m) = 1. \end{cases}$$

∀ vienādojumu sistēmai

$$\begin{cases} x \equiv a \pmod{n}, \text{ kur } a \in \mathcal{U}_n \\ x \equiv b \pmod{m}, \text{ kur } b \in \mathcal{U}_m \end{cases}$$

saskaņā ar KĀT ∃ tieši viens atrisinājums mod nm .

a un b var ņemt neatkarīgi vienu no otra $\implies$ šādu sistēmu skaits ir $\varphi(n)\varphi(m)$. ■

2. Visu atlikumu mod $m = p^\alpha$ skaits ir vienāds ar p^α . Atņemsim atlikumus, kas nav invertējami.

$$\left(LKD(p^\alpha, a) \neq 1 \iff p|a \right) \implies$$

$$a = p \cdot k, \text{ kur } 0 \leq p \cdot k < p^\alpha \implies 0 \leq k < p^{\alpha-1} \implies$$

neinvertējamu atlikumu a skaits ir

$$\left| \{0, p, \dots, p^{\alpha-1} - 1\} \right| = p^{\alpha-1} \implies \varphi(m) = p^{\alpha} - p^{\alpha-1}.$$

3. Vairākas reizes pielietosim multiplikatīvo īpašību:

$$\begin{aligned} \varphi(m) &= \varphi(p_1^{\alpha_1})\varphi(p_2^{\alpha_2} \dots p_k^{\alpha_k}) = (p_1^{\alpha_1} - p_1^{\alpha_1-1})\varphi(p_2^{\alpha_2} \dots p_k^{\alpha_k}) = \dots \\ &= (p_1^{\alpha_1} - p_1^{\alpha_1-1})\varphi(p_2^{\alpha_2})\varphi(p_3^{\alpha_3} \dots p_k^{\alpha_k}) = \dots = \prod_{i=1}^k (p_i^{\alpha_i} - p_i^{\alpha_i-1}) = \\ &= \prod_{i=1}^k p_i^{\alpha_i} \left(1 - \frac{1}{p_i}\right) = \prod_{i=1}^k p_i^{\alpha_i} \prod_{i=1}^k \left(1 - \frac{1}{p_i}\right) = m \prod_{i=1}^k \left(1 - \frac{1}{p_i}\right). \blacksquare \end{aligned}$$

1.3. piemērs. $\varphi(2012) = \varphi(2^2 \cdot 503) = (2^2 - 2)(503 - 1) = 1004$.
 $\varphi(2013) = \varphi(3 \cdot 11 \cdot 61) = 2 \cdot 10 \cdot 60 = 1200$.

1.3. Atlikuma multiplikatīvā kārtā

1.3.1. Definīcija

$a \in \mathcal{U}_m$ multiplikatīvā kārtā ($P_m(a)$ vai $P(a)$): mazākais $k \in \mathbb{N}$:

$$a^k \equiv 1 \pmod{m}.$$

1.4. piemērs. $P(1) = 1$. Atradīsim kāpinātājus, ar kuriem invertējamie elementi ir kongruenti ar 1 mod 5 un 7.

1.3.2. Fermā un Eilera teorēmas

1.7. teorēma. (*Fermā Mazā teorēma*)

$$\begin{cases} p \in \mathbb{P} \\ a \not\equiv 0 \pmod{p} \end{cases} \implies a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}.$$

PIERĀDĪJUMS Apskatīsim funkciju

$$f_a : \mathcal{U}_p \rightarrow \mathcal{U}_p,$$

$$f_a(x) = ax.$$

(Apskatīsim piemērus mod 5, $a = 2$, un 7, $a = 2$ vai $a = 3$).

Pierādīsim, ka f_a ir bijektīva funkcija:

- injektivitāte - $f_a(x_1) = f_a(x_2) \implies ax_1 \equiv ax_2$, reizinot abas puses ar a^{-1} , iegūsim $x_1 \equiv x_2 \implies f_a$ ir injektīva;
- sirjektivitāte - $\forall y \in \mathcal{U}_p : y \equiv a(a^{-1}y) \equiv f_a(a^{-1}y) \implies f_a$ ir sirjektivā.

f_a ir bijektīva funkcija $\implies$ reizinot ar a kopas $\mathcal{U}_p$ dažādos elementus sakārtotus kādā noteiktā kārtībā $(z_1, \dots, z_{p-1})$, iegūsim virkni

$$(f_a(z_1), \dots, f_a(z_{p-1})) = (az_1, \dots, az_{p-1}),$$

kuru veido tie paši $\mathcal{U}_p$ elementi, iespējams, citā kārtībā.

Apskatīsim reizinājumu $(az_1)(az_2) \cdot \dots \cdot (az_{p-1})$ divos veidos:

- no vienas puses, pielietojot reizināšanas komutativitāti:

$$(az_1)(az_2) \cdot \dots \cdot (az_{p-1}) = a^{p-1}(z_1 \cdot \dots \cdot z_{p-1}),$$

- no otras puses, tas ir vienāds ar elementu z_i reizinājumu kādā citā kārtībā un, pielietojot atlikumu klašu reizināšanas komutativitātes īpašību:

$$(az_1)(az_2) \cdot \dots \cdot (az_{p-1}) = z_1 \cdot \dots \cdot z_{p-1}.$$

Tātad

$$a^{p-1}(z_1 \cdot \dots \cdot z_{p-1}) \equiv z_1 \cdot \dots \cdot z_{p-1} \pmod{p} \implies \boxed{a^{p-1} \equiv 1} \pmod{p}. \blacksquare$$

1.5. piemērs. $2^2 \equiv 1 \pmod{3}$, $2^4 \equiv 1 \pmod{5}$, $2^{10} \equiv 1 \pmod{11}$.

1.4. piezīme. Fermā teorēmu formulē arī šādos veidos:

$$a^p \equiv a \pmod{p}$$

$$a^{-1} \equiv a^{p-2} \pmod{p}.$$

1.8. teorēma. (*Eilera teorēma*) $LKD(a, m) = 1 \implies$

$$a^{\varphi(m)} \equiv 1 \pmod{m}.$$

PIERĀDĪJUMS Līdzīgs Fermā teorēmas pierādījumam, ievērojot, ka $LKD(a, m) = 1 \iff a \in \mathcal{U}_m$ un $|\mathcal{U}_m| = \varphi(m)$. ■

1.5. piezīme. Fermā teorēma ir Eilera teorēmas speciālgadījums.

1.6. piezīme. No Eilera teorēmas seko, ka $\forall a \in \mathcal{U}_m: P_m(a) \leq \varphi(m)$.

2. 6.mājasdarbs

2.1. Obligātie uzdevumi

6.1 Atrisināt vienādojumu $\varphi(x) = 18$ naturālos skaitļos.

6.2 Izmantojot Fermā teorēmu, pierādīt, ka

(a) $55^{66} \equiv 1 \pmod{67}$.

(b) $\forall p \in \mathbb{P} \forall a, b \in \mathbb{Z}$ izpildās

$$(a + b)^p \equiv a^p + b^p \pmod{p}.$$

6.3 Dots, ka $a \in \mathcal{U}_m$. Pierādīt, ka $P_m(a) = P_m(a^{-1})$.

6.4 Atrast elementu skaitus ar visām kārtām, kas dala $\varphi(m)$, ja

(a) $m = 8$;

(b) $m = 10$;

(c) $m = 11$.

6.5 Atrast $\prod_{a=1}^{p-1} a = 1 \cdot 2 \cdot \dots \cdot (p-1) \pmod{p}$.

2.2. Paaugstinātas grūtības un pētnieciska rakstura uzdevumi

6.5 Pierādiet, ka ja p ir pirmskaitlis, tad

$$(a) 1^2 \cdot 3^2 \cdot \dots \cdot (p-2)^2 \equiv (-1)^{\frac{p+1}{2}} \pmod{p};$$

$$(b) 2^2 \cdot 4^2 \cdot \dots \cdot (p-1)^2 \equiv (-1)^{\frac{p+1}{2}} \pmod{p}.$$

6.6 Pierādīt šādas Eilera funkcijas īpašības:

$$(a) \varphi(mn) = \frac{\varphi(m)\varphi(n)d}{\varphi(d)}, \text{ kur } d = LKD(m, n),$$

$$(b) m|n \implies \varphi(m) \mid \varphi(n),$$

$$(c) m \text{ ir } l \text{ dažādi nepāra pirmskaitļu dalītāji} \implies 2^l \mid \varphi(m),$$

$$(d) \sum_{t|m, t>0} \varphi(t) = m,$$

$$(e) \varphi(n^m) = n^{m-1}\varphi(n), \text{ ja } m \geq 1.$$